

TÜRK KÜLTÜRÜNDE BAYKUŞ*

Owl in Turkish Culture

Serkan KÖSE*

ÖZET

İnanç odaklı halk bilim unsurları sosyo-kültürel belleğin önemli anlam alanlarından birini teşkil etmektedir. Toplumlar yeni kültür ve medeniyete girdiklerinde eski inançlarını kolay bir şekilde kaybetmezler. Özellikle geleneksel toplumlar, kutsal olarak gördükleri şeyleri yeni inanç değerleriyle yeniden üretmişlerdir. Doğada bulunan nesnelere yüklenen anlamlar da bu kutsallığın bir yansımasıdır. Bu bağlamda özellikle gökyüzünü Tanrı olarak gören toplumlarda görüldüğü gibi Türklerde de kuşlar önemli işlevlere sahiptir. Doğanın bir parçasını teşkil eden kuşlar, Türklerin mitik düşüncelerinden itibaren varlığını göstermiştir. Kuşlara yüklenen anlam, özellikle baykuş özelinde olumlu ve olumsuz ikilemde görülmektedir. Baykuş mitlerden efsane, halk inançları ve ritüellere kadar halk biliminin birçok üretimi içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada, Türk inanç sisteminde baykuşa yüklenen anlam tartışılacaktır. Çalışmanın ana eksenini, baykuşu olumlu ve olumsuz algılamasının kültürel ve inançsal arka planı üzerine kurulmuştur. Çalışmadaki veriler, literatürde yer alan mitoloji ve efsane metinleriyle halk inançlarından elde edilmiştir. Bununla birlikte halk şiirinden ve atasözlerinden de istifade edilmiştir. Makaledeki amaç, baykuşun geleneksel toplum algısında değişim-dönüşümünü yorumlayıcı bir şekilde ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Baykuş, Türk inanç sistemi, Türk halk anlatıları, algı ve tasarım, değişim ve dönüşüm.

ABSTRACT

Belief-based folklore elements constitute one of the important meaning of social-cultural memory. When societies enter the new culture and civilization, they can not easily give up their old beliefs. Traditional societies, in particular, have reproduced with new belief values what it regard as sacred. The meaning imposed on object found in nature are a reflection of this holiness. In this context, birds have important functions in Turks, as seen in societies that see the sky as God. Birds, which form a part of nature, have shown their existence since the

* Bu makale, "International Congress on Afro-Eurasian Research II" adlı sempozyumda sunulan "Türk Kültüründe Baykuş" adlı özet bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Nevşehir. E-posta: serkankose@nevsehir.edu.tr

This article was checked by Turnitin.

mythical thoughts of the Turks. The world of meaning imposed on birds is seen in a positive and negative dilemma, especially in the owl. Owls are included in many productions of folklore, from myths to legends, folk beliefs and rituals. In this study, we will discuss the meaning attributed to the owl in the old Turkish belief system. The main axis of the study is based on the cultural and belief background of Owl's positive and negative perception. The data in the study were obtained from folk beliefs with mythology and legend texts in the literature. However, folk poetry and proverbs were also used. The aim of the article is to interpret the change-transformation of the owl in the perception of traditional society.

Key Words: Owl, Turkish belief system, Turkish folk narrative, perception and design, change and transformation.

Giriş

Toplumlar, geleneksel dünya görüşleri bağlamında bir parametre meydana getirerek kitabî ya da ilahi inanç dizgelerinin dışında ancak onunla senkretik bir yapıda tanımlanabilecek uygulamalara sahiptir. Söz konusu uygulamalar daha sonraki evrelerde halk inançlarını oluşturmaktadır. Yazısız toplumdaki yazılı topluma kadar kültürün her ortamında doğa ve evreni anlama çabası içinde olan insanoğlu, inanç merkezli uygulamalarda kutsal olarak algıladığı değerleri algılayıp anlamlandırmış ve günümüze kadar aktara gelmiştir. Doğa-evreni algılama, anlamlandırma ve adlandırma aşamalarıyla toplum, kutsal ve kutsal dışı, yapılması ya da yapılmaması gerekli davranış kalıplarını biçimlendirmiştir. Türk toplum ve inanç dünyasının söz konusu aşamalarında, hayvanla ilgili tasarımların çoklukla mitik bilinçle anlamlandırıldığı düşünülmelidir. Özellikle hayvanların ata olarak ve köken mitlerinde temel unsur olarak görülmesinin ardında yatan düşüncenin onlara kutsallık atfedilmesi ve dolayısıyla bu kutsallığın hayvanın ruhu olduğuna inanılmasından kaynaklandığı söylemek mümkündür. Hayvanın kutsal kabul edilmesi ve onun bir ruhunun olduğuna dair inancın bir başka boyutunu ise totemizm¹ oluşturmaktadır. İnan (1986: 11), Çin kaynaklarının 7-8. yüzyılların Göktürklerinde bugünkü Altaylı Şamanist Türklerde görülen ilkel putların bulunduğunu yazdığını, bu kaynaklara göre Göktürklerin tanrıların suretlerini geçeden yaptıklarını ve deriden yapılmış torbalar içinde sakladıklarını; bu suretleri iç yağ ile yağlayıp sırik üzerine dizdiklerini ve yılın dört mevsiminde bu putlara kurban sunduklarını bildirmiştir. İnan'ın verdiği bilgiye göre (1986:

¹ Totem, klanın etnogonik mitinde ilk ata olduğuna inanılan hayvan, bitki, cansız nesne ya da doğa olaylarına verilen ad (Yolcu, 2014: 25) olarak tanımlanabilir.

11), bu putlar bugünkü Altaylı Şamanistlerin *tös*, Yakutların *tanara*, Moğolların *ongon* olarak adlandırdıkları putlardır. İnan, Başkurtların on iki kavme ayrıldığını ve on iki tanrıya taptıklarını ve bununla beraber en büyük tanrının gökte bulunduğu inandıklarını aktarır. Sümer (1972: 207), Reşideddin'in kutsal sayılan ve etlerinin yenmesinin yasak olduğunu bildirdiği *ongon* kuşların adlarını sıralar ve *ongon* kelimesinin Türkçe olmadığını ve Türkçe karşılığı olan *töz* kelimesinin Anadolu'da bilinmediğini söyler. Nitekim Ögel (2010: 357), her Oğuz boyunun bir *ongon* kuşundan söz eder. Dolayısıyla Türk kültüründe “*kimi zaman Tanrı ile insan arasında bir iletişim vasıtası olarak kimi zaman ise ruhun biçimsel tasavvuru şeklinde birçok konumda anlamlandırılan kuşlar*” (Öger ve Köse, 2014: 164) inanç sisteminin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Türk folklorunda baykuşun efsane, halk şiiri ve halk inançlarındaki yansımaları tespit edilmiş ve elde edilen bulgular İslamiyet öncesi Türk inancının temel değerleri üzerinden incelenmiştir. Baykuşa yüklenen anlamsal değişim² mitik bilincin ürettiği dünya-evren algısıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Türk folkloruna geçmeden önce diğer milletlerin mitoloji ve efsanelerinde baykuşun nasıl yer aldığı ile ilgili bilgiler vermek yerinde olacaktır. Yunan mitinde kutsal ağaçla (zeytin ağacı) ve tanrıçanın simgesel kuşu olan baykuşla özdeşleştirilen bir direğin olduğu belirtilmektedir (Eliade, 2000: 169). Bilgelik tanrıçası Athena, resimlerde ona eşlik eden bir baykuşla tasvir edilir. Bundan dolayı baykuşun zekâyla güçlü bir ilişkisi olduğuna inanılır ve tanrıların bir elçisi olarak kabul edilir. Yine Yunan mitolojisinde baykuş, Demeter'e kurban edilir, kutsal bir varlık olarak görülür (akt. Armutak, 2002: 7). Ayrıca Yunan kültüründe sikkelerin bir yüzünü Athena'nın başı, diğer yüzünü ise, tanrıça için kutsal bir kuş olan baykuş figürü süsledi. Bu tasarım üç yüzyıl boyunca değişmemiştir (Freeman, 2003: 156). Midilli Adasında derlenen bir efsanede, baykuş

² Baykuştaki anlamsal değişikliğe benzer bir husus Tanrı sözcüğünde de görülmektedir. İslamiyet öncesinde bir kısım sembol ve anlamlarla anlatılan varlıkların İslamiyet ile birlikte Türkler arasında olumsuzlama/kötüleme yönünün ortaya çıktığı özellikle de eski inançlarla ilgili birtakım adlandırmaların değişime uğradığı söylenebilir. Bu değişime Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati't Türk adlı eserinden bir örnek vermek mümkündür. Kaşgarlı Mahmut *Tengri* kelimesinin anlamına “Yere batası kâfirler göğe Tengri derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Tengri derler.” (Atalay, 1985b: 377) şeklinde bir açıklama getirir. Bu açıklama İslamiyet'ten önce yaratıcıyı ifade ederken kullanılan Tengri-Tanrı kelimesinin İslamiyet ile birlikte olumsuzlandığını göstermektedir.

guguk kuşunun hizmetçisidir. Guguk kuşunun yaptığı haksızlıklara dayanmadığı için baykuş onu terk eder ve bu nedenle de sürekli “Hak! Hak!” diye bağırarak hakkını ister (Boratav, 2012: 101).

Eski Çin’de doğan çocukların göğe kurban olarak sunulması söz konusudur. Özellikle kız çocukları, gök tanrının temsilcisi veya kızı denilen gök gürültüsü ile ateş unsurunun simgelerinden sayılan baykuşa yem olarak verilirdi (Esin, 2001: 110). Günümüz Çin toplumunda baykuş (xiao-şyav) felaket getiren bir kuş olarak görülmektedir. Ancak Antik Çin’de, çok sayıda baykuş şeklinde bronz kap ve yıldırım ve ateşten koruduğuna inanılan baykuş şeklinde çatı süsleri olması, bu kuşun sevilmeyen bir yaratıktan başka bir anlam da taşıdığını düşündürmektedir (Eberhard, 2000: 59-60). Melanezyalılar, yuvarlak bir taşın çevresine kırmızı bir şerit sararlar ve üzerine güneşin ışınlarını temsil eden baykuş tüyleri yapıştırırlar. Daha sonra bu tüyler yüksek bir ağaca asılır (Frazer, 2004: 25). Arnavut mitolojisinde, erkeklerin geyiğe, ayıya ya da baykuşa, kadınların gelinciğe, guguk kuşuna ya da kumruya dönüşmesi söz konusudur (Bonney, 2000: 64). Farsçada genellikle *coğd* adlandırılmasıyla geçen baykuş, Fars mitolojisinde genel inanın tersine uğurlu ve sevilen bir hayvan olarak yer alır (Yıldırım, 2008: 213). Hintlilerin Rigveda adlı kutsal kitaplarında, geceleri başıbaş dolaşan ucube yaratıklarla muhtemelen baykuş olan *khargala* karşılaştırılır. Bu kitapta baykuş, aynı zamanda ölüm tanrısı ve ölüyü lanetleyen şeklinde atfedilir. Bununla birlikte Pançatantra’da kargaların kralı ile ölüm tanrısı olarak geceye doğru ortaya çıkan düşman baykuşun karşılaştırılması vardır. Macarlarda da baykuş, ölüm kuşu olarak bilinir (De Gubernatis, 1968: 243).³ Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere, Türk toplulukları dışındaki toplumlarda baykuşun toplumsal bellekte kutsal-kutsal dışı algısıyla konumlandırıldığını söylemek mümkündür.

Türk kültüründe baykuş, Divanü Lûgati’t Türk’te *kuburga*, *ühi*, *ügi*, *yabakulak* (Atalay, 1985a: 489; Atalay, 1985b: 118; Atalay, 1986: 709, 710, 723) şeklinde geçmektedir. *Derleme Sözlüğü*nde baykuş karşılığında *altınbaş* (1993: 231), *baguş* (1965: 432), *bayguş* (1965: 579), *bubuh* (1965: 775), *cıyak* (1968: 944), *conk kuşu* (1968: 999), *cunk kuşu* (1968: 1017), *çıriona* (1968: 1188), *devletli-devlet kuşu* (1969: 1443), *dıkmavuk* (1969: 1457), *dıkguluk* (1969: 1487), *dot* (1969: 1567), *dölehlı* (1969: 1577), *duguk* (1969: 1595), *dukkuk/dukdugan* (1969: 1596), *gılınkuş* (1972: 2042),

³ Baykuşun dünya mitolojilerindeki yer hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (De Gubernatis, 1968: 243-250).

gonguluk (1972: 2101), *hacıkuşu* (1974: 2248), *hayırlı kuş* (1974: 2317), *hümmatun* (1974: 2450), *kavalak* (1975: 2686) gibi daha birçok ifade şekli olan sözcükler kullanılmıştır. Türk dünyasında, Altay Türkçesinde, *bay-* kelimesi zengin, *baykuş* kelimesi ise, kutsal kuş karşılığında kullanılır. Bunun dışında, *bagay kuş*, *caman kuş*, *meçertke*, *meçirtke*, *ükü* de Altay Türkçesinde *baykuş* karşılığında kullanılan kelimeler arasında yer almaktadır (Naskali, Duranlı, 1999). Hakas Türkleri *baykuş* kelimesine karşılık olarak *çaba hulah* (Arıkoğlu, 2005: 68); Tıva Türkleri ise *ügü* (Arıkoğlu, 2003: 60) kelimesini kullanırlar. Kazak Türkçesinde *bayğız*, *bayquş* (Yüce vd. 1984: 33), Azerbaycan Türkçesinde *baykuş*, Başkurtlarda *ökö*, Tatarlarda *yabalak*, *mäçi başli* (Ercilesun vd. 1991: 56-57) olarak geçmektedir. *Baykuş* kelimesinin⁴ farklı ifade biçimlerinin görülmesi, *baykuşa* yüklenen anlamın ve anlam çağrışımının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Eski Türklerde *baykuş* uyanıklığın simgesi olarak bilinir (Roux, 2005: 229). Şamanın en çok suretine girdiği (Çoruhlu, 2001: 151) ve ona ayin sırasında en fazla yardımcı olduğuna inanılan hayvanlar arasında yer almıştır (Eliade, 1999: 116). Bununla birlikte şaman giysilerinde ve başlıklarında da *baykuş* pençesi olduğu araştırmacılarca tespit edilmiştir (Roux, 2005). Şaman külâhının kenarına iki, dokuz veya otuz tane *ülberek* denilen *baykuş* tüyü dikilir (İnan, 1986: 93). Yakut şamanının elbisesinde yer alan kuş şeklinde biçimlendirilmiş demirler şamanın hangi “yardımcı hayvana” sahip olduğunu işaret eder. Altay Türk şamanlarının baş süslemelerinde *baykuş* ya da kartal tüyleri yardımcı ruhun biçimini sembolize etmektedir ve aynı zamanda esrime sırasındaki uçuşun sembolik niteleyicisidir (Hoppal, 2012: 26). *Baykuş ügi-ügü-ükü-ükkü* gibi adlarla anılan Bayat boyunun ongun kuşudur. Ögel, bu kuşun normal bir *baykuş* olmayıp gece doğanı olduğunu belirtir (Ögel, 2010: 357).

Türk efsanelerinde *baykuşun* algılanıp anlamlandırılmasıyla ilgili çeşitliliklerin olduğu görülmektedir. Tatarların *baykuşlara* saygı göstermesiyle ilgili bir efsane şu şekildedir: “Çok yüksek bir dağın ardında yaşayan Tatarlar, bir gün bir tavşanın peşinden koşar. Tavşan bunları büyük bir şatoya götürür ve bu şatonun tepesinde bir alaca *baykuş* öter. Şatoda kimsenin olmadığını düşünen Tatarlar, içeri girerler ve şatonun bir ovaya açıldığını görürler. Bu olaydan sonra Tatarlar tavşanlara ve alaca *baykuşlara* büyük bir saygı göstermeye başlar.” (Roux, 2005: 140).

⁴ *Baykuş* kelimesi hakkında son yıllarda yapılan çalışma için bk. (Gülakan Kaman, 2015)

Yukarıda verilen efsanede baykuşa saygı duyulması, onun haber verme ve yol gösterme işlevleriyle anlamlandırılmıştır.

Baykuşun insandan dönüşümüyle ilgili efsaneler yer almaktadır. Söz gelimi bir Uygur efsanesinde, işini çok iyi yapan bir doktor daha sonra kibirliliği ve Allah ile kendisini bir görmesi yüzünden baykuşa dönüşmüştür. Bu efsaneye göre, baykuşun “cuv! cuv!” diye ötmesi “*Ben Allah’tan üstünüm*” anlamına gelmektedir (Öger, 2008: 593-594). Bahsedilen efsanede, Tanrı’yla kendisini aynı statüde gören insanın ceza olarak baykuşa dönüşümü söz konusudur. Yine Türkmen efsanelerinden birinde baykuş, Bayoğlu adında zengin biridir. Bayoğlu, güzel bir kızla evlenir. O, kıza evlenmeden önce kendisinden başka kimseyi sevmeyeceği konusunda yemin ettirir. Ancak Bayoğlu kendisi, zenginliğine güvenip, annesiyle babasının da nasihatini dinlemeden, ikinci defa evlenir. Bayoğlu’nun eşi, ikinci kez evlenerek sözünü tutmayan Bayoğlu’na, “İnsan şeklin değişsin” diye beddua eder. Bayoğlu tam o sırada, baktığı zaman gözleri insanın içinden geçen yırtıcı, korkunç bir kuşa dönüşür. Bu olaydan sonra onun ismine Bayoğlu değil, baykuş demeye başlarlar (Erol, 2012: 676). Türkmenistan Türklerinden derlenen “Baykuşun türeyişi” adlı efsanede ise halkına zulmeden cimri bir beyin baykuşa dönüşmesi söz konusudur (Ergun, 1997: 491). Bir Karakalpak efsanesinde zengin ve itibarlı bir beyin kızı ve oğlu olur. Bu çocukların zamanla söz dinlememesi neticesinde baykuşa dönüşmeleri söz konusudur (Fedakâr Dönmez, 2008: 235). Görüldüğü üzere insandan baykuşa dönüşüm içerikli efsanelerde, insanın Tanrı’yla kendisini aynı görmesi, söz verip sözünde durmaması gibi toplumun dini-etik değerleri dışına çıkması söz konusudur.

Baykuşla ilgili anlatılan efsanelerde, baykuşun görüntüsü veya gece uçan kuş olması gibi sebeplerle ceza olarak yer aldığı görülmektedir. Ancak efsanelerde sadece olumsuz değil aynı zamanda olumlu algılamayla da tasarılanması durumu vardır. Kıbrıs Türklerinde baykuşun eskiden çok güzel bir kız olduğu, kuş olduktan sonra ağzına bir lokma koymadığı ve Tanrı açlıktan ölmesin diye onun kismetini ayağına getirdiği ile ilgili bir efsane vardır. Baykuşların gece görünmesiyle ilgili ise yine Kıbrıs Türklerinden derlenen bir anlatı şöyledir: “*Vakti zamanında büyük bir tufan olmuş. Kuşlar toplanıp bu yıkımı konuşurlarken baykuş ‘geçen tufanda da böyle büyük bir yıkım olmuştu’ demiş. Şahin bu söze çok şaşırılmış ve ‘baykuş nasıl oluyor da eski tufanı biliyor, demek ki çok yaşlı’ demiş. Daha sonra baykuşa saldırmış, ancak baykuş ani bir hareketle bu öldürücü darbeden kurtulmuş. Baykuş, şahine çok yüksek tepeden saldırmasını söylemiş ve kendisi de bir kayanın üzerine tünemiş. Bunun*

üzerinde şahin yükselmiş ve tam baykuşa vuracağı anda baykuş çekilmiş ve şahin de ölmüş. Baykuş şahinin ardından ‘Sen bu akılla fazla bile yaşadın’ demiş. Bu olaydan sonra baykuş öbür şahinler öç almaya kalkarlar diye gündüzleri ortalıkta görünmüyormuş“ (Akalin, 1993: 79).

Yukarıda verilen efsanede baykuşun tecrübeli ve bilge kimliğiyle yer aldığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde Azerbaycan sahasında anlatılan bir efsanede de baykuş bilge olarak görülmektedir (Ergun, 1997: 394). Amasya yöresinden derlenen efsanede baykuşu köken mitiyle açıklayan Balaban (2017: 153), baykuşla ilgili efsaneyi şu şekilde nakleder: “Hz. Peygamber bütün canlılara vazifelerini dağıtırken baykuşun kanadı kırık olduğu için geç kalır. Kendisine hiç görev kalmadığı için üzülen baykuşa yağmurun yağacağını insanlara haber verme vazifesi verilir. Böylece sel tehlikesine karşı haber verilmiş olur. İnsanlar tedbirini alsın diye baykuş çakmağını çeker ve şimşek çaktırır.”

Bahsi geçen efsanede baykuşun bir doğa olayını gerçekleştirme işleviyle tanrısal bir kuş olarak yer aldığı görülmektedir. Türk dünyası ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinden verilen efsane örnekleri göstermektedir ki baykuş insan şeklinden türeyen bir kuştur. Efsanelerin bir kısmında kibir, şirk, söz verince sözünde durmama gibi toplumsal değerler dışındaki birtakım kuralların ihlali neticesinde baykuşun ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla baykuş insanın yaptığı hatalar sonucu ceza sembolü olarak tasavvur edilmiştir. Öte yandan baykuşun bilgi ve tecrübe sahibi olma veya haber verme işlevleriyle olumlandığını da belirtmek gerekmektedir.

Türk dünyası halk inançlarına bakıldığında, efsanelerde görüldüğü gibi baykuşun hem olumlu hem de olumsuz bir yansımasının olduğu görülmektedir. Kazak, Kırgız ve Özbek Türklerinde baykuşun tırnaklarıyla kanadının çocukları, kızları, kadınları nazardan ve kötülüklerden koruduğuna yönelik inanç vardır (Dıykanbayeva, 2009: 92). Ayrıca Kazak Türklerinin halk inançlarında, bebeğin nazardan korunması için yüzü kapalı tutulur ve şapkasına baykuş tüyü takılır (Kalafat, 2007: 355). Kırgızlar baykuşun kutsal olduğuna ve hamile kadınları ve çocukları koruduğuna inanırlar. Hamile kadın kolay doğursun diye üstüne hatta çocuğu olmayan kadınların odasına baykuş koyarlar. Beşiklere baykuşun yününü ve tırnağını asmak yaygın bir gelenektir (Dıykanbayeva, 2009: 132). Ayrıca Kırgız Türkçesinde *baykuşun yuvasına rastlama* şeklinde bir deyim vardır. Bu deyim büyük zenginlik sahibi olma anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Kırgız kızları baykuşun kanadını güzellik unsuru olarak görürler ve başlıklarına takarlar (Karasayev, 1995: 447).

Moğolların alacabaykuşları öldürüp tüylerini amblemlerine taktıkları bilinmektedir. Bunun sebebi alacabaykuşların Moğolları çok zor bir dönemde korumuş olmalarına dair düşüncedir (Roux, 2005: 235). Kalmuklar baykuşu kutsal sayarlar. Bir Kalmuk söylencesine göre ak bir baykuş bir gün Cengiz Han'ın hayatını kurtarmıştır (Akalin, 1993: 77). Buryatlar baykuşu evlerinde beslerler. Çünkü baykuşun küçük çocukları tehlikelerden koruyacağına dair inanç vardır (Akalin, 1993: 77). Buryatlarla ilgili bu inanç, eski Türk inancında çocukları kötü ruhlardan koruduğuna inanılan Umay ana'yla özdeşleşmektedir.

Türk dünyasının çeşitli topluluklarında görüldüğü gibi Anadolu coğrafyasında da baykuşa ilgili çeşitli inançlar vardır. Söz gelimi, Aydın yöresinde baykuşun ölümü haber veren, uğursuz bir kuş olarak görülmesinin yanında *devlet kuşu* olarak da algılandığına yönelik kayıtlar vardır (Aydın, 2012: 56). Balıkesir'de baykuşun ötmesi baharın geleceği ya da yağmurun yağacağına işaret olarak görülmektedir (Olgunsoy, 2007: 121). Giresun'da baykuşun ötüş biçimine göre hamile kadının erkek mi kız mı doğuracağına yönelik inanç söz konusudur (Günay, 1998: 432). Konya'da, her akşam baykuşlara Allah tarafından nasip olarak bir serçe gönderildiğine inanılır. Baykuşun Konya halkı arasında adı "hayırlı kuş"tur. Bununla birlikte Konya'da Anadolu'nun diğer birçok yerinde olduğu gibi ölüm haberi veren kuş olarak da görüldüğü söylenebilir (Küçükbezirci, 2006: 133). Manavgat yöresinde ise baykuşa olumsuz bir anlam yüklenmesinin yanında baykuş kafasının evin kapısına asılması neticesinde ölümden uzaklaşılacağına dair bir inanç da mevcuttur (Şimşek, 2013: 414). Altay Türklerinin inanışlarına göre körmöster (kötü ruhlar), kedi gibi miyavlarlar, baykuş şeklinde öterler veya başka sesler çıkarabilirlermiş. İnsanın böyle bir sesi duyması, kötü bir alamet sayılır (Lvova vd. 2013: 164).

Mitoloji, efsane ve halk inançlarında baykuşu anlamlandırma noktasında hem olumlu hem de olumsuz bir algının olduğu görülmektedir. Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde ise baykuş, genellikle virane mekânıyla sembolleştirilmiştir. Seyrani *Düzemedim durna gibi katarım/Viranede baykuş gibi öterim/Ben aşkın narına yanar tüterim/Hayrettedir tamu narı özüm*e (Yüksel, 1987: 51) şeklinde ifade ederken, Posoflu Âşık Zülali'de ise *Veraneden gelir baykuşun dadı/Kalmamış cihanın neşesi şadı/Saki bade vermez etmiş inadı/Masalar devrilmiş meyler alınmış* (Zeyrek, 1988: 164) olarak geçmektedir. Neticede kutsal dışı varlık olarak algılanan baykuş, öteki mekânla özdeşleştirilerek anlamlandırılmıştır. Türk bilmecelerinde ise *Dam üstünde kadı gibi/Gözleri var cadı gibi ya da Fincan gibi gözü*

var/Acı acı sözü var (Çelebioğlu vd., 1995: 146) şeklinde ifade bulan baykuş, benzer şekilde manilerde de *Gece sağdım ineği/Oyaladım göyneği/Sevdiğini alamayan/Gönlü baykuş tüneği* (Yolcu, 2011: 133) veya *Ay vuranda vuranda/Çık da otur kıranda/Gelir miyim aklına/Gugular (Baykuş) bağıranda* (Çelik, 2005: 117) şeklinde olumsuz bir algıyla yer almaktadır. Türk atasözlerine bakıldığında, *baykuşun kısmeti ayağına gelir* (Çobanoğlu, 2004: 139), *baykuş kustin uyasın Tanrı yasar (Kör kuşun yuvasını Tanrı yapar)* (Çobanoğlu, 2004: 362), baykuş tüpenlen baynamaz (Baykuşa ateş eden beynamazdır) (Geldiyev vd. 2002: 71) *baykuş çıkarabileceği kemiği yutar* (Albayrak, 2009: 232) gibi çeşitli anlamlarda yer aldığı görülmektedir.

Baykuşla ilgili yukarıda tespit edilen bilgiler baykuşun olumsuz haber veren bir algıyla tasarımılandığının yanında olumlu olarak da yer aldığını göstermektedir. Baykuş, kent folklorunda özellikle turizm bölgelerinde çeşitli süs eşyalarında, takılarda sembol olarak kullanılmaktadır. Öte yandan üniversite logoları üzerine yazılan bir makalede, baykuşun Türkiye’de bir üniversitenin logosu olarak kullanıldığı ve söz konusu kullanımın Yunan mitolojisiyle ilintili olduğu belirtilir (Çakır, 2013: 62). Baykuşun modern Türk folklorunda özellikle de gençler arasında “başkaldırı, farklılık, evcilleştirilmiş bir anarşizm” fikirlerini anıştıran bir anlamla ve sevilen bir imge olarak dolaşımda tutulmasının temelinde çeşitli sosyal medya kanallarının (İnci Sözlük, Ekşi Sözlük gibi) yer aldığı vurgulanabilir. Edebi ve toplumsal bir hareket olarak söz konusu sosyal medya kanallarının özellikle 2010’ların ilk yıllarında takındığı tavır, baykuş imgesi üzerinden dışa vurulmuştur. Bu anlamda, geleneksel folklorla baykuşun olumsuzluğuna dair fikirlerden hareketle, sözlük dünyasının “kötü çocukları”, kendilerini bu imge ile ifade etmişlerdir. Sosyal medyanın diğer alanlarında dolaşıma koyulan bu fikirler, kısa sürede popülerleşmiş ve hediyelik eşya tasarımcılarının da meseleye ilgi duyması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda baykuş, sembol olarak halk anlatıları, halk inançları ve kent folklorunun çeşitli alanlarında, dolayısıyla Türk kültürel belleğinin önemli anlam alanlarından birini teşkil etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Baykuşla ilgili inanç ve düşünceler üzerine tespit edilen unsurlar, Türk dünyası ve Anadolu coğrafyasında baykuşu anlamlandırma noktasında genellikle olumsuzlamanın olduğunu göstermektedir. Güneş battıktan sonra baykuş kelimesinin ifade edilmesi dahi halk arasında kötülüğe yorulmaktadır. Bu durum totem inancının bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Baykuşun mekân olarak viranelerde ve ıssız yerlerde

kalmasının da halk arasında olumsuz bir algıya sebep olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde bazı bölgelerde baykuş ile ilgili bir başka husus da onun çoğunlukla olumsuz-kötü olarak algılanmasının yanında *murat kuşu*, *devlet kuşu*, *müjde veren kuş* şeklinde görülmesidir. Ortak kültürel bellekte toplumun kutsal olarak algıladığı birtakım değerlerin yüzyıllar boyunca değişim-dönüşümleriyle birlikte aktarılarak geldiği göz önünde bulundurulursa, inanç olarak baykuşu ölümle tasavvur eden toplum, aslında istemeden baykuşu kutsallaştırmış olmaktadır. Çünkü gerek Gök Tanrı inancı ve Şamanizm gerekse İslam dini açısından bir insanın ne zaman öleceğini bilen bir yaratıcının söz konusu olması ve dolayısıyla toplumun sadece Tanrı'nın bilebileceği bir olguyu baykuşla anlamlandırması ya da baykuşun “ölümü haber veriyormuş” gibi algılanması, baykuşun Tanrı'yla insanlar arasında bir iletişim aracı olarak görülmesi düşüncesini ortaya koymaktadır. Toplum, ölüm, doğal felaket, yoksulluk, gurbet gibi olumsuz olay ve olguların olmasının sebebinin doğrudan Tanrı'yla ifade etmek yerine dolaylı olarak baykuşa yüklemiştir. Bu bağlamda baykuş, kötü ve olumsuz olayların sorumlusu olarak görülmüştür. Toplumun belleğinde baykuşun gece uçuşundan çirkin bir görüntüyü aksettirmesine hatta kötü ötüşüne kadar birçok yönden olumsuzlanması onun “kötülüğü haber veren kuş” olarak görülmesine sebep olmuştur. Ancak baykuşun kötü ya da uğursuz olarak görülmesinin ardında yatan düşünce her ne olursa olsun onun bir bilginin ileticisi olması bu anlamda önem kazanmaktadır.

Türk efsanelerinde, genellikle toplumsal kuralların dışına çıkılması neticesinde ya da toplumun kabullerinin ihlal edilmesi bağlamında ortaya çıkan baykuş, bu özelliğiyle cezalandırma işlevinin sembolü haline getirilmiştir. Yine baykuşun gece avlanan ve görünen bir kuş olması da baykuşa yüklenen anlamın arkaik özellikte olduğunu düşündürmektedir. Bilindiği üzere Türk mitik düşüncesinde ve inancında Gök Tanrı gökyüzünü, iyiliği, aydınlığı simgelerken Erlik gece-karanlığı, kötülüğü simgelemektedir. Anadolu halk inançlarında gece ıslık çalmak, tırnak kesmek, mezarlıktan geçmek gibi yapılmasından kaçınılan birtakım davranışların olması ile baykuşun gece görünmesi ve ötmesi arasındaki ilişkinin ve bunların ortak sebebinin gece-karanlık ile ilgili olması muhtemeldir. Halk arasında “Gecenin hayrından sabahın şerri iyidir” ifadesi de bu inancın farklı bir söylem alanını göstermektedir. Gündüz insanların, gece ise ruhların zamanıdır. Gündüz ev dışında olan insan gece evine çekilir, gündüz çekilmiş olan ruhlar ise gece ortaya çıkar. Bu nedenle gece tekinsizdir. Dolayısıyla baykuşa yüklenen olumsuz anlamın gece

avlanması, görünmesi ve terk edilmiş yerlerde bulunmasıyla ilişkili olduğu ve bu ilişkinin de kültürel-inançsal arka planında eski Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür.

Kaynakça

- Akalın, L. Sami (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem (2005). *Örneklili Hakasça Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem; Kuulan, Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Armutak, Altan (2002). “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar”. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. 28 (2).
- Atalay, Besim (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Dizini*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydiner, Muazzez (2012). *Aydın'da Halk İnançları*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balaban, Tuğrul (2017). “Anadolu Türk Efsanelerinde Kuşlar ve Uçmak”. *Kuş Kitabı*. (Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Ayşe Şeker). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bonnefoy, Yves (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü 1*. (Çev. Levent Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi-Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çakır, Emine (2013). “Akademik Dünyanın Kentsel İmgelerinden Mitolojik Simgelerine Üniversite Logoları”. *Milli Folklor*, 97: 53-69.
- Çelebioğlu, Amil vd. (1995). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çelik, Ali (2005). *Manilerimiz ve Trabzon Manileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AKM Yayınları.

- Çoruhlu, Yaşar (2001). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- De Gubernatis, Angelo (1968). *Zoological Mythology or The Legends of Animals II*. London.
- Dıykanbayeva, Mayramgül (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eberhard, Wolfram (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü, Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm İlkel Esime Teknikleri*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Yayınları.
- Eliade, Mircea (2000). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi II Metinler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erol, Şerife Seher (2012). *Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Fedakâr Dönmez, Pınar (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Frazer, James G. (2004). *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri-II-*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.
- Freeman, Charles (2003). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. (Çev. Suat Kemal Angı). Ankara: Dost Kitabevi.
- Geldiyev, Gurbandurdu vd. (2002). *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*. Ankara: AKM Yayınları.
- Gülakan Kaman, Sevda (2015). “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”. *Turkish Studies*, 10/8: 1137-1154.
- Günay, Hayrettin (1998). “Giresun Yöresinde Bazı İnanışlar”. *Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Giresun: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.

- Hoppal, Mihail (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. (Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları Hazara, Karakalpak, Karapapah, Dağıstan, Nogay, Balkar/Malkar, Karaçay, Karay ve Kırımçak, Ahıska, Bulgar, Gagauz, Başkurt, Kazak ve Tatar Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Karasayev, Huseyin (1995). *Nakıl Sözdör*. Bişkek.
- Küçükbezi, Seyit (2006). *Konya Halkbilimi, Folklor Güldestesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Lvova vd (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Simge ve Ritüel*. (Çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Naskali Gürsoy, Emine; Duranlı Muvaffak (1999). *Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Olgunsoy, Berna (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I: Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Öger, Âdem (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öger, Âdem; Köse, Serkan (2014). "Uygur Türklerinde Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3: 163-175.
- Roux, Jean-Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Şimşek, Ali (2013). *Manavgat Yöresi Halk İnanışları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1968). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1969). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV*. Ankara: TDK Yayınları.

- Türk Dil Kurumu (1972). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V.* Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1974). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII.* Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1975). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII.* Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I.* Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü.* İstanbul. Kabalcı Yayınları.
- Yolcu, Mehmet Ali (2011). *Balıkesir Yöresi Manileri.* Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- Yolcu, Mehmet Ali (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar.* Konya: Kömen Yayınları.
- Yüce, Nuri vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.
- Yüksel, Hasan Avni (1987). *Âşık Seyrani Hayatı ve Şiirleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zeyrek, Yunus (1988). *Âşıklar Serdarı Posoflu Âşık Zülali.* İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.